

ka buyurulmak rica olunur. Mine'd-dâfi Ali el-fakîr, ufiye anh" işâret-i aliyyesi bulunmakta; bunun üstünde vezîriâzâmın, "Sah, mücibince tercih olunmak buyuruldu, 18 Zilhicce, sene 1088" (11 Şubat 1678) buyurulduysa yer almaktadır (BA, Ali Emîrî-IV. Mehmed, nr. 530). Üzerinde yapılan işlemler açısından Divriği halkı tarafından verilen mahzar incelenmeye değer niteliktedir. Maden emininin halka zulüm ve ziyetinden şikâyet eden Divriği halkının tarihsiz mahzarı üzerinde Divriği mutasarrıfına ve kadılarına giden hükmün 1143 (1730-31) tarihiyle sûreti hazırlanmış, üstüne de Divriği'den ne kadar kömür ferman olduğu kaydının bulunup çıkarılması notu eklenmiştir. Defterdarın, mahzarın sol üst kenarından başlayan ve sağ tarafından devam eden arzının üzerine vezîriâzam buyurulduğunu yazmıştır. Birkaç çeşit işlem gören belgede sadece iki tarih bulunmakta, bu bakımdan evrakın tekemmül süresinin belirlenmesi mümkün olmamaktadır.

Mahzar verenler genellikle bir ferman çıkarılarak uğradıkları haksızlığın giderilmesini, taleplerinin yerine getirilmesini isterlerdi. Mahzar üzerine çıkan fermanlar kadı siciline de kaydedilirdi. Osmanlı cemiyetinde toplu dilekçe geleneğini yansıtan mahzarlar sivil halk ve idareci kesim arasındaki bağları, devletin sosyal zümrelere karşı tutumunu belirtmesi açısından oldukça önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, II, 262; BA, Cevdet-Adliye, nr. 2292; BA, Ali Emîrî-IV. Mehmed, nr. 530; TSMA, nr. E 1891/97, 120, 131; nr. D 7371; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 306; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'* (nşr. M. Züheyr eş-Şâvîs), Beyrut 1400/1980, X, 114-116; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 299; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 367-368; Mehmet İpşirli, *Diplomatik Açından Mahzar* (profesörlük takdim tezi, 1988), İÜ Ed.Fak.; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 315-321; Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı, 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzarlar", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 54; Pakalin, II, 391.

MEHMET İPŞİRLİ

MAHZEN (المخزن)

Fas'ta hüküm süren müslüman hânedanlar tarafından uygulanan idarî sistem.

Sözlükte "bir şeyi saklamak, biriktirmek" mânasına gelen **hazn** kökünden mekân ismi olan kelimenin terim anlamında ilk defa, Ağlebî Emîri I. İbrâhim'in

(800-812) Abbâsî beytûlmâline göndermek üzere içine zekât ve haraç vergilerini koyduğu demir sandıklar için kullanıldığı tesbit edilmiştir (Â, VII, 190). Bu terimin IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren Abbâsî Devleti'nde para, mücevherat ve kıymetli eşyanın saklandığı, bazan vezirliğe de vekâlet eden sâhibü'l-mahzen tarafından yönetilen hazineyi ifade ettiği görülmektedir (İbnü'l-Esîr, VIII, 165). Doğu İslâm dünyasında daha sonra kurulan devletlerde yerini "hazine" ve "hazinedar" kelimelerine bırakacak olan mahzen ve sâhibü'l-mahzen tabirleri Zengîler ve Eyübîler zamanında da kullanılmıştır (Ebû Şâme, III, 232).

Mahzen teriminin kapsamı, XII. yüzyılın ortalarından itibaren Fas'ta hüküm süren müslüman hânedanlarda aynı zamanda hazinenin beslediği idarî teşkilâtı yani hükümeti ifade edecek şekilde genişlemiştir. Temelleri Murâbitlar zamanında (1056-1147) atılan ve Fas'ın Fransız himayesine girişine kadar devam eden mahzen teşkilâtı gerçek şekliyle Muvahhidler döneminde (1147-1269) kurulmuştur (Â, VII, 190). Bu dönem tarihçilerinden Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî, mahzen kelimesini idarî bir terim olarak "hükümet" karşılığında kullanan ilk müelliftir (*Ah̄bârü'l-Mehdi' b. Tümer*, s. 38; İbrâhim Harekât, *es-Siyâse*, s. 182). Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî devletini teşkilâtlandırırken kabile reislerinden elli kişilik bir meclis oluşturmuştu. Muvahhid ordusunu teşkil eden kabileler kendilerine tahsis edilen topraklar için haraç vergisi ödemezlerdi. Askerî hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulan bu kabilelere "kabâilü'l-mahzen" deniyordu.

Bu uygulama Fas'ta Muvahhidler'den sonra hüküm süren Merînîler, Vattâsîler ve Sa'dîler zamanında devam etti; bu kabilelere büyük kısmı Arap olan diğer bazı kabileler de eklendi. Nitekim Sa'dîler dönemi âlimlerinden İbn Asker el-Mağribî'nin (ö. 986/1578) "mesâlihu'l-mahzen" tabiriyle mahzen ismini "devlet" ve genel olarak "devletin bütün birimleri" karşılığında kullandığı görülmektedir (*Devhâtü'n-nâşir*, s. 105). Avrupa devletleriyle gittikçe yoğunlaşan resmî ilişkiler, sefir mübâdeleleri ve ticarî anlaşmalar mahzenin gerçek bir hükümete dönüşmesini zorunlu hale getirmişti. Sa'dîler bu konuda bilhassa Osmanlı devlet teşkilâtını örnek aldılar. Fas'ta XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalacak olan idarî sistem, Sa'dîler'in en meşhur sultanlarından Ah-

med el-Mansûr (1578-1603) tarafından kurumsallaştırıldı ve bütün yetkilerin sultanın elinde bulunduğu mahzen adı verilen idarî sistem oluşturuldu. Ülke toprakları, hükümete (mahzen) itaat eden Arap kabilelerin çoğunluğu teşkil ettiği "bilâdü'l-mahzen" ve hükümetin meşruiyetini tanımakla birlikte vergi vermekten kaçınan kabilelerin oturduğu "bilâdü's-sibâ" şeklinde iki kısma ayrılmıştı. Ancak bilâdü'l-mahzen ile çoğunluğu Berberî olan bağımsız kabilelerin yaşadığı dağlık kesim bilâdü's-sibâ arasında gerçek bir sınır bulunmuyordu. Bu sınırlar devletin gücüne göre değişiyor, bazı kabileler de teslimiyetle bağımsızlık arasında yer alıyordu.

Asıl Fas'ı teşkil eden, bir nevi askerî iktâ sisteminin uygulandığı bilâdü'l-mahzen'de yaşayan kabileler "ceyş" (gış) ve "nâibe" olarak iki gruba ayrılmıştı. Ceyş kısmını oluşturan kabileler askerî hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulmuştu. Kendilerine iktâ olarak verilen araziler için nâibe denilen vergiyi ödeyen kabileler ise bunun karşılığında ordu defterinden silinmişlerdi. Ülkenin geliri büyük ölçüde nâibeden ve limanlardan sağlanan vergilerden meydana geliyordu. Ancak nâibe kabileleri ihtiyaç anında süvari birlikleri teşkil ederek mahzenin emrine girerlerdi. Sultanın ülkede hâkimiyet ve kontrolü bu iki kabile grubuna dayanıyordu.

Osmanlı idaresi de Cezayir'de otoritesini güçlendirmek ve kabileleri itaat altında tutabilmek için benzeri bir sistem uygulamıştır. Bazı toprakları eski sahiplerine bırakıp bazı kabilelere de yeni topraklar vermek suretiyle kabâilü'l-mahzen denilen bu kabilelere askerî bir statü tanımış ve otoritesini onlara dayandırmıştır. Bu kabileler hazır asker ve kervan koruyucusu olup vergi tahsilinden, vergi veren kabileleri itaat altında tutmaktan sorumluydu.

Mahzen teşkilâtı XVII. yüzyılda Filâfî şerifleri zamanında daha da geliştirildi. Mevlây İsmâil ceyş kabilelerini güçlendirdi, kuvvetli bir ordu kurarak isyancı unsurları ve taht iddiasında bulunan hânedan mensuplarını itaat altına almaya çalıştı. Berberî kabilelerinin saldırı ve yayılma hareketini durdurmak için bilâdü'l-mahzen sınırında yetmiş altı hisar inşa ettirdi.

Bilâdü'l-mahzen, Filâfîler zamanında sadrazama bağlı olarak çalışan ve her birinin başında bir kâtip bulunan üç bölgeye ayrılmıştı. Birinci kâtiplik Cebelitârk'tan Bûrakrak vadisine, ikincisi Bûrakrak'

tan Sahrâ'ya, üçüncüsü Tâfilât (Selemiye) bölgesine bakardı. Mevlây Muhammed Sîdî döneminde (1859-1873) Avrupa ile ilişkileri yönetmek üzere "vezîrül-bahr" unvanı verilen yeni bir görevli tayin edildi. Onun nâibü's-sultân unvanını taşıyan temsilcisi Tanca'da oturur, Avrupa devletlerinin temsilcileriyle merkez mahzen arasında irtibatı sağlar ve ortaya çıkan ihtilâfları yerinde çözerdi. İç ve dış siyasetin imkân ve zaruretleri doğrultusunda gelişme gösteren mahzen, Fas'ta himaye öncesi döneme kadar devam edecek nihâî şeklini Mevlây Hasan devrinde (1873-1894) aldı. Bir hükümet divanına dönüştürülen, sadrazamın başkanlık ettiği mahzen vezîrül-bahr (dış işleri bakanı), allâf (harbiye nâzırı), emînül-ümenâ (maliye nâzırı), vezîrül-ş-şikâyât / kâtibül-ş-şikâyâtın (sonraları başkadılığın da eklenmesiyle adalet bakanlığı) meydana geliyordu. Hükümet sarayına "dârül-mahzen" deniyordu. Sadrazam ülke meselelerini görüşmek için günde iki defa sultanın huzuruna çıkardı. Mevlây Hasan zamanında sarayın iç işleri, hâcible sarayın muhafız birliklerinin kumandanlığı yanında yerli ve yabancı elçileri karşılama, siyasî ve idarî suçluları takip ve resmî evrakı sultana takdim etmekle görevli olan kumandan (kâidül-meşver) tarafından yürütülüyordu.

Nöbetleşe başşehir olarak kullanılan Fas, Merakeş ve Tâfilât'ın genellikle sultanın oğulları veya kardeşleri arasından tayin edilen valileri halife unvanını taşıyor, onların da bir mahzenleri olurdu. Diğer vilâyetlerin başında ise âmil yahut paşa unvanlı görevliler bulunurdu. Küçük merkezler ve bâdiyelerdeki kabileler, kendilerine geniş yetkiler verilmiş kâidler veya tarikat önderi şeyhler tarafından yönetilirdi. Vergilerin toplanması, vatandaşların askere celbi ve mahzenle ilişkilerini onlar düzenlerdi. Mahzen muhtemel tehditleri bertaraf etmek için kabileleri küçük birimlere ayırırdı. Nitekim Mevlây Hasan geniş bölgeleri 300'den fazla kâid arasında paylaştırmıştı. Mahzen görevlileri ceş kabilelerinin büyük ailelerinden ve şehirli orta sınıf mensupları arasından seçilirdi.

Fas'ta XX. yüzyılda başlayan himaye idaresi döneminde mahzen teşkilâtında önemli değişiklikler yapıldı; dışişleri ve harbiye bakanlıkları "résident général" unvanını taşıyan Fransız genel valisine, maliye işleri de maliye genel müdürlüğüne verildi. Birer bakanlık şeklinde teşkilâtlandırılan ziraat, maarif, haberleşme, sağlık müdürlüklerine Fransız memurlar

getirildi. Biri devlet mülklerine, diğeri vakıf arazilerine bakmak üzere iki vezirlik kuruldu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 165; X, 95, 133, 174; XI, 26-27; XII, 442; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybeyk), Beyrut 1418/1997, III, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 183, 305; XIII, 107; İbn Asker el-Mağribî, *Devhatü'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 105; Selâvi, *el-İstikşâ*, VII, 117, 122, 177; IX, 194-199; R. Montagne, *Les berbères et le makhzen dans le sud du Maroc*, Paris 1930; Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî, *Ahbârü'l-Mehdî b. Tümert ve bidâyetü devleti'l-Muvaahhidîn*, Rabat 1971, s. 38, 64; Mohamed Lahbabi, *Le gouvernement marocain à l'aube du XXe siècle*, Casablanca 1975; Abdülkerîm Küreyyim, *el-Mağrib fi 'ahdi'd-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978, s. 228-252; İbrâhîm Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târih*, Dârülbeyzâ 1985, III, 355-371; a.m.f., *es-Siyâse ve'l-müctema' fi'l-âsrî's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1408/1987, s. 181-190; Muhammed Mezzîn, *Fâs ve bâdiyetühâ*, Rabat 1986, II, 421-453; R. Cherifi, *Le makhzen politique au Maroc*, Casablanca 1988; R. Mantran, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Kuzey Afrika" (trc. Yusuf Yazar), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, III, 125-154; A. Raymond, "Sömürge Öncesi Dönemde Kuzey Afrika" (trc. Yusuf Yazar), a.e., III, 155-166; İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'diler* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 338-346; Nâsirüddin Saîdüni, *Varakât Cezâ'iriyye*, Beyrut 2000, s. 257-307, 544-558; E. Michaux-Bellaire - M. Buret, "Mahzen", *IA*, VII, 189-195; M. Buret, "Makhzan", *EI²* (İng.), VI, 133-137.

İSMAIL YİĞİT

MAHZÛM (Benî Mahzûm)

(بنو مخزوم)

Kureyş'in en itibarlı kollarından biri.

Lüey b. Gâlib b. Kureyş soyundan olup Kureyş kabilesinin on kolundan birini oluşturur. Mekke'de ekonomik ve siyasî açıdan iyi bir konuma sahiptiler. VI. yüzyılda çok güçlenmişlerdi ve isimleri bazan Kureyş'in müterâdifî gibi kabul ediliyordu. İslâmiyet'in gelişi esnasında bu özellikleri devam etmekteydi.

Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'den sonra Kureyş'in başına Ümeyyeoğulları'ndan Harb b. Ümeyye geçmiş, onun ölümünün ardından idare Mahzûmoğulları'ndan Velîd b. Mugîre'ye itikal etmişti. Kabilenin şeceresi Yakaza b. Mürrer vasıtasıyla Fihr'e (Kureyş) ulaşıyordu. Kabileye adını veren Mahzûm'un torunu Mugîre b. Abdullah, Abdülmuttalib'in çağdaşı olup Mekke'de Benî Mahzûm'un güç ve itibar kazanmasında etkili isimdi. Bundan dolayı Mahzûmî nisbesi yerine zaman zaman Mugîrî nisbesi de kulla-

nılırdı. Cömertlikleriyle tanınan Mahzûmoğulları zekâ ve çalışkanlıkları sebebiyle "ateş gibi sıcak" diye tavsif edilirdi. Bundan dolayı İslâmiyet'in doğuşu sırasında Kureyş ordusunun donatımı ve süvari kumandanlığı görevi bu kabileye verilmişti. Nitekim süvari kumandanlığını Bedir'de Mahzûmoğulları'ndan Ebû Cehil, Uhud'da ise Hâlid b. Velîd üstlenmişti. Daha önce Adıoğulları'nda olan sefâret görevi Hz. Ömer'in müslüman olmasıyla Mahzûmoğulları tarafından yürütülmeye başlandı. Habeşistan'a hicret eden müslümanları geri getirmek için oraya giden iki Kureyşli'den biri olan Abdullah b. Ebû Rebîa Mahzûmoğulları'ndandı.

Kusayy'ın vasiyetine uygun olarak nedve, kıyâde, hicâbe, livâ, sikâye ve rifâde görevleri oğlu Abdüddâr'a verilmişti. Ancak Kusayy'ın diğ. oğlu Abdümenâf'ın çocukları güç ve itibar bakımından daha üstün olduklarını ileri sürerek bu görevlerin kendilerine bırakılmasını istediler. Görevlerin paylaşılması meselesi Kureyşliler'in üç gruba ayrılmasına sebep oldu. Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumah ve Benî Adî Abdüddâroğulları'nı desteklediler ve birbirlerinden ayrılmamak üzere and içtiler. Bundan dolayı kendilerine "ahlâf", yaptıkları ittifaka da "hilfû'l-ahlâf" adı verildi. Benî Mahzûm kabilesinin de yer aldığı bu gruba ellerini kan dolu bir kaba batırıp yaladıkları için "leakatü'd-dem" denilmiştir. Daha sonra aralarındaki ihtilâfı çözmeyi başardılar. Sikâye ve rifâde görevleri Abdümenâf'a verilirken hicâbe, livâ ve nedve Abdüddâr'a bırakıldı. Resûl-i Ekrem'in de katıldığı ficâr savaşında Kureyş'in kumandanı Mahzûmoğulları'ndan Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Mugîre idi.

Mahzûmoğulları'nın Kureyş içerisindeki etkinliği Kâbe'nin tamiri olayında da görülmektedir. Bu tamir esnasında Velîd b. Mugîre, Kâbe'nin duvarına ilk kazmayı vurduğu zaman Mekkeliler ona bir şey olacağından korkarak bir gece beklemişler ve yıkım işlemini daha sonra tamamlamışlardı. Yıkılan Kâbe'nin inşası esnasında duvarlarından Rûknülhacer ile Rûknülyemânî arasındaki kısım Mahzûm ve Teymoğulları tarafından yapılmıştır. Hacerülesved'i yerine kimin koyacağı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığın giderilmesinde Hz. Muhammed'in hakemliğine başvurulması fikrini ortaya atan da Benî Mahzûm'dan Ebû Ümeyye b. Mugîre idi. Hz. Muhammed'in yaydığı serginin ucundan tutarak örtü içindeki Hacerülesved'i yerine koyan toplulukta Mahzûmoğulla-